

OSKAR KANECKI

Uniwersytet Pomorski w Słupsku, Polska
Pomeranian Uniwersytet in Słupsk, Poland
e-mail: oskar.kanecki@upsl.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-9025-2970>

Przebieg procesu przed sądami podkomorskimi Wielkiego Księstwa Litewskiego (1764–1791)

Nie bez racji szlachta nowogródzka podniosła w 1788 r., że „między źródłami, z których największe wypływają do prawnych kłótni pobudki, jedno jest najpryncypalniejsze – spór o granicę”¹. Dominacja folwarku pańszczyźnianego w modelu gospodarczym dawnej Rzeczypospolitej, a także powiązanie praw politycznych z posiadaniem ziemi istotnie wpływały na znaczenie sądów orzekających w sprawach związanych z jej przynależnością². Od siódmej dekady XVI wieku rozstrzyganiem ich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego zajmowały się jurysdykcje podkomorskie. Pozostawały one dotychczas obiektem zainteresowania badaczy polskich, rosyjskich, białoruskich i litewskich. Najstarsze z polskich prac powstały już w XVIII stuleciu, a ich autorami byli Tomasz Umiastowski³ i Wincenty Skrzetuski (1745–1791)⁴. Materię związaną z organizacją litewskich sądów podkomorskich

¹ 1788 m. rugpjūčio 20 d. Naugarduko vaivadijos seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, oprac. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015, s. 220.

² Z. Kiaupa, *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, t. 7, cz. 2, Vilnius 2018, s. 307.

³ T. Umiastowski, *Sądowy process czyli sposób prawowania się w Trybunale i we wszystkich subse-liiach W. Księstwa Litew. Poprawiony i znacznie pomnożony przydatkiem supplementu, w którym się zawiera Zbiór Konst. Novellae Legis od początku Panowania Nayaśn. Stanisława Augusta, do ostatn. Seymu 1780. tudzież Series Marszałków W. Trbłu Gł. W. X. L. z wyrażeniem znaczniejszych niektórych przypadków do Trybunałów stosujących się*, Grodno 1782, s. 56–64.

⁴ W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. 2, Warszawa 1787, s. 442–445.

w dużej mierze porządkuje też XVIII-wieczne encyklopedyczne opracowanie pojęć związanych z III Statutem litewskim⁵. Liczne informacje dotyczące praktyki ustrojowej pozostawił po sobie wieloletni palestrant żmudzki Antoni Jacek Klementt (1756–1823)⁶. Już w XIX wieku nieco uwagi sądom podkomorskim poświęcił historyk Jan Wincenty Smoniewski (1793–1867)⁷. Na początku ubiegłego stulecia ich ustrój i działalność przeanalizował również Stanisław Goldstein (1865–1937)⁸. Wśród zajmujących stanowisko w tej materii współczesnych autorów należy z kolei wymienić Henryka Wisnera⁹ i Andrzeja Zakrzewskiego¹⁰. Krótkie wzmianki na temat dokonanej przez Sejm Wielki reorganizacji sądów zajmujących się rozstrzyganiem szlacheckich sporów granicznych zawarli w swoich pracach Bogusław Leśnodorski¹¹ i Grzegorz Glabisz¹². Jeśli chodzi o naukę rosyjską, to w 1899 r. obszerny artykuł litewskim sądom podkomorskim poświęcił Iwan Łappo, choć ograniczył jego ramy temporalne do przełomu XVI i XVII wieku¹³. Na początku kolejnego stulecia kwestię genezy tych jurysdykcji przedstawił Matwiej Liubawskij¹⁴, a ich krótkiej charakterystyki dokonał Osip Szczerbickij¹⁵. Spomiędzy badaczy białoruskich zagadnienie to poruszyli Mitrofan Downar-Zapolski¹⁶, Michaił Martinowicz¹⁷, a także Andrej

⁵ *Prawa z Statutu W. X. Litewskiego y konstytucyi, dla wygody pilnujących z urzędu albo potrzeby sądów y dla innych obywatelów koronnych y litewskich wiadomości porządknie podług alfabetu zebrane, a ile w processa prawne wchodzących o pretensye wszelakie*, Warszawa 1783, s. 401–420.

⁶ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 1135, ap. 2, nr 73, *Dzielo własnoręczne moje odbywanych spraw w grodzie i ziem[stwie] czasu obowiązków palestranckich dopełnione w Rosiejniach od r[ok]u 1783 do r[ok]u 1792, czyli otwarcia sądów w Telszach m[iesiąca] Febr[uari] 18 d[nia]*, gdzie pisarzem aktowym zostałem, dla dowodu pracowitości w tej księdze zostawuję następcom, t. 1.

⁷ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps, sygn. 458, J.W. Smoniewski, *O sądach*, k. 100v–101.

⁸ S.M. Goldstein, *Polsko-litewskija drienwnosti. Lekcii czitannija w Impieratorskom Archieologiczeskom Institutie*, Sankt-Peterburg 1913, s. 127–135.

⁹ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3: *Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008, s. 197.

¹⁰ A. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 187.

¹¹ B. Leśnodorski, *Dzielo Sejmu Czteroletniego (1788–1792). Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1951, s. 348–349.

¹² G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022, s. 216.

¹³ I.I. Łappo, *Podkomorski sąd w Wielikim Książestwie Litowskim w konce XVI i naczale XVII wieku*, „Żurnal Ministerstwa Narodnago Proswieszczenija” 1899, nr 13, s. 341–403.

¹⁴ M.K. Liubawskij, *Oczerk istorii litowsko-russkago gosudarstwa do liublinskoj unii wkluczitielno*, Moskwa 1910, s. 261–262; idem, *Politiceskij stroj Polshi poslie liublinskoj unii. Lekcii czitannija w moskowskom uniwersitietie w 1899–1900 ak. godu*, Moskwa 1901, s. 27–28.

¹⁵ O.W. Szczerbickij, *Sudy w bywszem Wielikim Książestwie Litowskim*, Wilna 1912, s. XVIII.

¹⁶ M. Downar-Zapolski, *Istoriya Bielorusii*, Minsk 2005, s. 151.

¹⁷ M.W. Martinowicz, *Wielikoje Książestwo Litowskoje, Russkoje i Żemajtskoje. Ot priedposylok k sozdaniju do Liublinskoj unii 1569 goda*, Minsk 2014, s. 576.

Radaman¹⁸. Na Litwie sądy podkomorskie krótko omówił Zigmantas Kiaupa¹⁹. Instytucję apelacji od wydawanych przez nie rozstrzygnięć opisał zaś Adam Stankevič²⁰. Większość z wymienionych autorów skupiła jednak swą uwagę na zagadnieniach ustrojowych. Niniejsze opracowanie stanowi próbę częściowego ich uzupełnienia o analizę przebiegu procesu, z uwzględnieniem rzeczywistej praktyki w schyłkowym okresie istnienia polsko-litewskiej Rzeczypospolitej.

Właściwość rzeczowa sądów podkomorskich obejmowała rozsądzanie sporów „ziemnych i granicznych”²¹ przekazanych im przez grody i ziemstwa²². Tomasz Umiastowski wymieniał wśród nich konflikty „o działy, wymiary gruntów, o zabranie łąk, lasów, gruntów tudzież o poczynione w puszczech szkody, gwałty, wiolencje, kryminaly”, które wynikałyby z konfliktu o granice²³. Tego rodzaju sprawy trafiały do sądów podkomorskich również z Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁴.

¹⁸ A. Radaman, *Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogródzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632* [w:] U. Augustyniak, A. Zakrzewski (red.), *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku: materiały XVIII konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 22–23 września 2009 roku*, Warszawa 2010, s. 82–84.

¹⁹ Z. Kiaupa, *Lietuvos istorija...*, s. 306–307.

²⁰ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018, s. 91–93.

²¹ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps, sygn. 458, J.W. Smoniewski, *O sądach*, k. 100v. Według Jana Wincentego Smoniewskiego w sądach podkomorskich „sądzono tylko sprawy o granice zachodzące między dobrami szlacheckimi”. Zob. też: W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. 2, s. 444, gdzie autor stwierdził, że „w prowincji W.[ielkiego] Ks.[ięstwa] Lit.[ewskiego] sprawy działowe i wszystkie inne potrzebujące rozmiaru ziemi odsyłają się zawsze do urzędu podkomorskiego”. Por. Z. Kiaupa, *Lietuvos istorija...*, s. 306.

²² *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Naprzód, za Naiasnieyszego Hospodara Krola Jego Mosci Zygmunta III w Krakowie w Roku 1588. Drugi raz w Wilnie, w Roku 1619. z pokazaniem zgody y rożnice Statutow Koronnych y W.[ielkiego] X.[ięstwa] L.[itewskiego]. Trzeci raz, za Naiasnieyszego K.[róla] J.[ego] M.[ości] Władysława IV. w Warszawie, w Roku 1648, z przydaniem Konstytucji od Roku 1550. do 1647. Czwarty raz, za Naiasnieyszego Krola Jego Mosci Jana Trzeciego w Wilnie w Roku 1698. Z przyłożeniem pod Artykuły Konstytucji Seymowych od Seymu Roku 1550. aż do Seymu Roku 1690. Obojgu Narodom służących, (Textu samego niwczym nie naruszając) Teraz zaś piąty raz, za szczęśliwie panującego Naiasnieyszego Krola Jego Mosci Augusta Trzeciego przedrukowany*, Wilno 1744, s. 281 (IX, 2); I.I. Łappo, *Podkomorskiej sud...*, s. 362; S.M. Goldstein, *Polsko-litowska driewnosti...*, s. 156; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, s. 197.

²³ T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 57.

²⁴ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 1135, ap. 2, nr 73, *Dzielo własnoręczne moje odbywanych spraw w grodzie i ziem[stwie]...*, t. 1, k. 417v; rkps, f. 73, ap. 1, nr 11, *Akt metryki, 1771 r.*, k. 9; rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Regestr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1778 r.*, k. 1;

Część z nich przysyłał sąd apelacyjny dla osób duchownych, czyli Trybunał duchowny (Trybunał *compositi iudicii*)²⁵. Henryk Wisner przypuszcza jednak, że zdarzały się przypadki pomijania takiego pośrednictwa²⁶. O ich występowaniu mogą świadczyć słowa Antoniego Jacka Klementta, który stwierdził, że „ciwun²⁷ czy podkomorzy sprawy żadnej odbywać granicznej inaczej nie może, jak za odesłaniem od sądu ziem[skiego], gr[odzkiego] lub trybunalnego”²⁸, po czym dodał z poirytowaniem: „tu zaś inaczej jest, bo bez remissy²⁹ [ciwun – O.K.] poważył się sądzić i jeszcze z ostatnią krzywdą dla starosty”³⁰. Obaj urzędnicy byli wprawdzie poważnie skonfliktowani, jednak takie działanie ciwuna wprost naruszało normy III Statutu litewskiego (IX, 2)³¹. Co więcej, jeśli wierzyć Klementtowi, rzeczony ciwun miał wbrew przepisom statutowym (IX, 4)³² podjąć się rozgraniczenia gruntów prywatnych i królewskich, do czego uprawniony był jedynie sąd komisarski³³, a uczynił to „mimo oświadczenie się starościńskie czasu odbywanych wizjów”³⁴, że się tknąć wyrokiem nie można tych miejsc³⁵. Widać, że remisy z Trybunału traktowano bardzo poważnie. W 1778 r. starosta dziśnieński Ambroży Kozieli w sprawie z kasztelanem połockim

Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F5-A40-7887, *List obwieszczy podkomorzego wileńskiego Krzysztofa Giedroycia, sierpień 1780 r.*, k. 1; I.I. Łappo, *Podkomorskiej sud...*, s. 362.

²⁵ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Registr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1781 r.*, k. 20; rkps, f. 73, ap. 1, nr 11, *List innotestencjalny podkomorzego wilkomierskiego Michała Morykoniego, 5 kwietnia 1771 r.*, k. 28. Szerzej o Trybunale duchownym: Trybunał duchowny, 1764 r. [w:] *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane go, t. 7: Ab anno 1764 ad annum 1768*, nakładem i drukiem J. Ohryzki, Petersburg 1860, s. 172.

²⁶ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, s. 197.

²⁷ Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego..., s. 280 (IX, 1), co do zasady w każdym litewskim powiecie powinien urzędować jeden podkomorzy; *Activitas ciwunów Księstwa Żmudzkiego, 1764 r.* [w:] *Volumina Legum...*, t. 7, s. 181. W 1764 r. uznano jednak, że ze względu na dużą liczbę ludności i znaczącą powierzchnię Księstwa Żmudzkiego zachodzi potrzeba wsparcia podkomorzego przez dodatkowych urzędników. W związku z tym sejm upoważnił do rozstrzygania sporów granicznych również czternastu ciwunów żmudzkich.

²⁸ Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego.

²⁹ Tj. odesłania.

³⁰ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 1135, ap. 2, nr 73, *Dzielo własnoręczne moje odbywanych spraw w grodzie i ziem[stwie]...*, t. 1, k. 417v.

³¹ Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego..., s. 281.

³² Ibidem, s. 284.

³³ A. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 188. W jego składzie zasiadali podkomorzy lub komornik. Apelacje od rozstrzygnięć sądu komisarskiego rozpatrywał Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego.

³⁴ Tj. oględzin w terenie.

³⁵ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 1135, ap. 2, nr 73, *Dzielo własnoręczne moje odbywanych spraw w grodzie i ziem[stwie]...*, t. 1, k. 416v.

Tadeuszem Żabą (zm. w 1800 r.)³⁶ skierowanej do sądu podkomorskiego trockiego przez Sąd Główny wniósł o odesłanie jej „do Tr[ybuna]łu dla dodania kommisarzów, jako w dyfferencji³⁷ dóbr ziemskich z dobrami królewskimi zaszłej”. Podkomorzy trocki Stefan Dominik Romer (1721–1793)³⁸ uznał jednak przesłanie sobie sprawy przez Trybunał za wiążące, w związku z czym, jak stwierdził, „nie wchodząc w interpretację, czyli tłumaczenie takowego dekretu, lecz bardziej *parendo et obediendo*³⁹ onemu, wniesione ze strony w[ielmożnego] J[legomość] Pana st[aros]ty dzisieńskiego prośby uchyliwszy, proceder stronom nakazałem”⁴⁰.

Miejscowo właściwy do rozstrzygnięcia sporu był podkomorzy z tego powiatu, w którym uprzednio toczyła się sprawa przed sądem ziemskim lub grodzkim. Gdyby jednak spór dotyczył gruntu położonego na terenie dwóch powiatów, w jego rozsądzeniu powinno uczestniczyć dwóch podkomorzonych. List w tej sprawie od podkomorzego, do którego sprawa trafiła, powinien jego odpowiednikowi z sąsiedniego powiatu doręczyć powód⁴¹. Możliwości sądzenia poza granicami Księstwa Żmudzkiego zostali pozbawieni tamtejsi ciwuni i mianowani przez nich komornicy⁴².

Postępowanie na spornym gruncie poprzedzało sporządzenie pozwu. Wydawał go pod własnym imieniem podkomorzy, opatrując dokument swoimi pieczęcią i podpisem⁴³. Doręczenie jego kopii stronie przeciwnej zlecano woźnemu sądowemu (jenerałowi), który następnie składał relację z przeprowadzonej czynności do

³⁶ Tadeusz Kościeszka Żaba [w:] *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, W. Hałubowicz, P.P. Romaniuk, red. H. Lulewicz, Warszawa 2018, s. 241; *Żaba Tadeusz* [w:] J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885, s. 48.

³⁷ Tj. sporze.

³⁸ Stefan Dominik Römer (Romer) [w:] *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2: *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczyk, red. A. Rachuba, Warszawa 2009, s. 174. Urząd podkomorzego trockiego Stefan Dominik Romer sprawował od 1771 r.

³⁹ Tj. będąc posłusznym i podporządkowanym.

⁴⁰ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Registr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1778 r.*, k. 1–1v.

⁴¹ *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 289 (IX, 8).

⁴² *Activitas ciwunów Księstwa Żmudzkiego, 1764 r.* [w:] *Volumina Legum...*, t. 7, s. 181. W myśl postanowień konstytucji z 1764 r. uprawnienie to zachował jedynie podkomorzy żmudzki wraz ze swoimi komornikami. Zob. też: *Wstęp* [w:] *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, red. A. Rachuba, Warszawa 2015, s. 34–35; *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 290–291 (IX, 10). W celu skrócenia czasu potrzebnego na rozstrzyganie sporów granicznych III Statut litewski upoważnił podkomorzonych do ustanowienia przy swoim boku jednego lub dwóch komorników. Z pomocy jednego komornika mogli korzystać również ciwuni żmudzcy.

⁴³ *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 281–282 (IX, 2); S.M. Goldstein, *Polsko-litowska driewnost...*, s. 130; W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. 2, s. 442.

akt⁴⁴. Mogła ona zostać zrealizowana zarówno przez wręczenie dokumentu pozwanemu (oczewisto), jak i zaocznie, przez pozostawienie kopii pozwu w jego dobrach. Co jednak ważne, musiało do niej dojść nie później niż sześć tygodni przed planowanym terminem wyjazdu podkomorzego na sporny grunt. Niedoręczenie pozwu w ciągu roku od jego sporządzenia uniemożliwiało skorzystanie z niego w ogóle⁴⁵. Na tym jednak wstępny etap postępowania się nie kończył, gdyż sprawę trzeba było jeszcze wpisać do rejestru (regestru) podkomorskiego⁴⁶, a więc należało wnieść aktor⁴⁷. W sprawach ze sobą powiązanych niejednokrotnie je łączono. Czynność ta dotyczyła w szczególności aktorów rekonwencjonalnych, czyli tych, których podstawą był pozew wzajemny⁴⁸.

Informację o terminie wyjazdu podkomorzego na miejsce sporu zawierał wydawany przez niego list obwieszczy, zwany też obwieszczeniem⁴⁹ albo listem innotestencjalnym⁵⁰. Jego kopię doręczał osobom wzywany do stawieństwa na spornym gruncie woźny, a następnie z czynności tej sporządzał relację⁵¹. Wśród adresatów powinni się znaleźć „wszyscy sąsiedzi graniczący, *etiam*⁵² królewskie dobra trzymający, z temi dobrami, gdzie sądy podkomorskie sądzić się będą”. O obowiązku uczestniczenia w czynnościach sądu podkomorskiego należało ich zawiadomić z przynajmniej czterotygodniowym wyprzedzeniem⁵³. Dodatkowo listy obwieszcze niejednokrotnie wzywały do przygotowania się na przybycie podkomorzego, zalecając chociażby, aby „dukta⁵⁴ bez żadnej przeszkody trzebione były”⁵⁵. Poza oczyszczeniem granicy

⁴⁴ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Zeznanie kwitu relacyjnego woźnego sądowego do akt, 16 czerwca 1781 r.*, k. 790-790v; rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Zeznanie podanego pozwu, 1781 r.*, k. 819-819v; I.I. Łappo, *Podkomorskiej sud...*, s. 370.

⁴⁵ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 281-282 (IX, 2); *Podkomorzy [w:] Prawa z Statutu W. X. Litewskiego...*, s. 402-403.

⁴⁶ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 73, ap. 1, nr 9, *Regestr sądu podkomorskiego wilkomierskiego, 1770 r.*, k. 1.

⁴⁷ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Dekret sądu podkomorskiego trockiego, 1778 r.*, k. 733.

⁴⁸ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 73, ap. 1, nr 9, *Regestr sądu podkomorskiego wilkomierskiego, 1770 r.*, k. 2.

⁴⁹ T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 59.

⁵⁰ S.M. Goldstein, *Polsko-litowska drierwnosti...*, s. 128.

⁵¹ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F5-A40-7887, *List obwieszczy podkomorzego wileńskiego Krzysztofa Giedroycia, sierpień 1780 r.*, k. 1; Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 73, ap. 1, nr 11, *List innotestencjalny podkomorzego wilkomierskiego Michała Morykoniego, 5 kwietnia 1771 r.*, k. 28v.

⁵² Tj. również.

⁵³ *Podkomorzego listem...* [w:] *Prawa z Statutu W. X. Litewskiego...*, s. 405; *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 282-283 (IX, 3).

⁵⁴ Tj. linia graniczna.

⁵⁵ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F5-A40-7887, *List obwieszczy podkomorzego wileńskiego Krzysztofa Giedroycia, sierpień 1780 r.*, k. 1; Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego

przyjęcie podkomorzego na spornym gruncie mogło wymagać postawienia szopy, a więc – jak można sądzić – prowizorycznej konstrukcji zbitej z desek, która chroniłaby urzędnika przed słońcem lub deszczem. Powód powinien przygotować też rejestr doznanych szkód uwzględniający ich wysokość oraz zgromadzone dowody⁵⁶.

Termin wyjazdu podkomorzego na miejsce sporu (kondescencji⁵⁷) był zawity, co wiązało się z poważnymi konsekwencjami niestawiennictwa którejkolwiek ze stron. Co do zasady nieobecny przegrywał bowiem sprawę⁵⁸. Wyjątkiem pozostawało wniesienie przez niego obmowy⁵⁹ w związku z „prawdziwą obłożną chorobą” lub „posługą [...] Rzeczypospolitej”, a także bezzwłoczne poinformowanie o tym fakcie podkomorzego i strony przeciwnej. Mogło to nastąpić za pośrednictwem posłańca, którego podkomorzy zawiadamiał o kolejnym terminie swoich czynności. Gdyby natomiast do zachorowania doszło bezpośrednio przed wyjazdem podkomorzego, strona nieobecna powinna już po wyznaczeniu nowego terminu i przybyciu na sporny grunt złożyć przysięgę potwierdzającą prawdziwość przyczyny swojej absencji⁶⁰. Obmowa wniesiona w związku z pełnieniem funkcji posła na sejm wymagała dostarczenia podkomorzemu pisemnego potwierdzenia tego faktu wydanego przez kancelarię monarszą. Co do zasady obmowa nie przysługiwała natomiast wobec konieczności stawiennictwa jednej ze stron w innym sądzie. Nie dotyczyło to jednak przypadków postępowań prowadzonych przez inny sąd podkomorski „o rzecz większą, ważniejszą”, a także spraw o zabójstwo przed sądem grodzkim⁶¹. Również wtedy zachodziła konieczność poinformowania o przyczynie nieobecności strony przeciwnej oraz podkomorzego. Co więcej, w celu uwiarygodnienia powodu absencji strona nieobecna powinna przedstawić podkomorzemu odpis z ksiąg prowadzonych przez sąd, do którego się udała⁶². Ponadto sądy podkomorskie zawieszały swoją działalność z powodu epidemii (morowego powietrza) oraz zwołania pospolitego

w Wilnie, rkps, f. 73, ap. 1, nr 11, *List innotestencjalny podkomorzego wilkomierskiego Michała Morykoniego, 5 kwietnia 1771 r.*, k. 28v.

⁵⁶ T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 59; I.I. Łappo, *Podkomorskiej sud...*, s. 358. Niekiedy podkomorzym przychodziło rozstrzygać sprawy pod gołym niebem, innym razem sądzili w izbie sądowej. Por. Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Manifestacja, 1781 r.*, k. 796.

⁵⁷ I. Szczepankowska, *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. I: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004, s. 208; S.M. Goldstein, *Polsko-litowska driewnosti...*, s. 129.

⁵⁸ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 293–294 (IX, 13).

⁵⁹ A. Korowicki, *Proces cywilny litewski*, Wilno 1826, s. 112. Aleksander Korowicki zaliczał obmowę do dylacji dobrowolnych (*conventionales*).

⁶⁰ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 284–285 (IX, 5).

⁶¹ Ibidem, s. 286 (IX, 5).

⁶² Ibidem, s. 144 (IV, 27), w myśl postanowień art. 5 z rozdziału IX art. 27 z rozdziału IV Statutu litewskiego z 1588 r. stosowano wówczas odpowiednio.

ruszenia⁶³. Choroba obłożna samego podkomorzego skutkowałą koniecznością listownego poinformowania o tym fakcie stron postępowania, a po wyzdrowieniu – także złożenia przed nimi przysięgi zaświadczającej o jej prawdziwości. Co ważne, w celu dochodzenia swoich roszczeń powód musiał w takiej sytuacji wystąpić z kolejnym pozwem⁶⁴. Przypadki przenoszenia postępowania na późniejszy termin przez samego podkomorzego nie należały zapewne do rzadkości. Chociażby 9 września 1778 r. podkomorzy trocki Stefan Dominik Romer odnotował w jednej ze spraw: „nie mogąc dla znacznej drogi i w niej zachodzących okoliczności zjechać, jurysdykę sądów [...] przez listowne doniesienie jenerałowi⁶⁵ J[ego] K[rólewskiej] m[os]ci obwołać nakazawszy, sądy [...] do dnia dziesiątego odwołać dysponowałem”⁶⁶. W 1781 r. Romer przeniósł postępowanie na kolejny dzień z powodu opóźnionego przyjazdu⁶⁷. Z kolei rok później ten sam podkomorzy, „nie mogąc zjechać” na sporny grunt, wysłał tam swojego komornika Jana Leszczyńskiego, a następnie za listowną zgodą obu stron sprawę odroczył⁶⁸. Jako że możni zwykli przybywać na sesje sądowe w asyście wywołujących niepokoje licznych sług i adherentów, III Statut litewski (IV, 52) stanowił, aby „do sądów podkomorskich [...] nikt jakiegokolwiek stanu i dostojęństwa z wielkimi niepotrzebnymi pocztą sług i przyjaciół swych, także zbrojno i z hajdukami, abo draby, nie przyjeżdżał”⁶⁹.

Postępowanie na spornym gruncie było wieloetapowe. Pierwszą z podejmowanych czynności było ogłoszenie (obwołanie) rozpoczęcia obrad sądu podkomorskiego przez woźnego⁷⁰. W 1788 r. szlachta wileńska skarżyła się, że „sprawy graniczne rozróżnienia między obywatelami [...] czyniąc, między temiż obywatelami mnożą procedera, Trybunały, asesoryją, ziem[stwa] i grody zatrudniają. Po długim procederze, za remisą sprowadzony na grunt podkomorzy dla uznania potrzebnych dylacyjów⁷¹ i naznaczenia przyzwoitej temu sądowi gotowości, za stołem ułatwić się mogącemi akcesoryjami zatrudniać się musi, nie bez ekspensu⁷² stron onego utrzy-

⁶³ Ibidem, s. 286 (IX, 5).

⁶⁴ Ibidem, s. 287 (IX, 6).

⁶⁵ Tj. woźnemu sądowemu.

⁶⁶ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Regestr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1778 r.*, k. 9.

⁶⁷ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Regestr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1781 r.*, k. 20.

⁶⁸ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Regestr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1782 r.*, k. 49.

⁶⁹ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 176–177.

⁷⁰ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Regestr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1782 r.*, k. 1, 49.

⁷¹ Tj. odkładów (prowadzących do opóźnienia terminu rozpoznania sprawy).

⁷² Tj. kosztu.

mujących⁷³. Poza obmową, wśród dylacji⁷⁴ stosowanych przed sądami podkomorskimi znajdowały się kopia spraw, komportacja, a także munimenta. Pierwsza z nich łączyła się z uzyskaniem od strony przeciwnej kopii dokumentów przedstawianych jako dowody, druga – z dostarczeniem do kancelarii podkomorskiej oryginałów takich dokumentów wraz z ich sumariuszem, które następnie wydawano z niej za rewersami do wglądu stronie przeciwnej⁷⁵. Z dylacją tą wiązał się obowiązek „zaprzysiężenia takowej komportacji”⁷⁶. Musiano traktować go bardzo poważnie, gdyż w jednej ze spraw, wobec choroby osoby zobowiązanej do złożenia przysięgi, podkomorzy zdecydował o wysłaniu do niej komornika w celu jej odebrania⁷⁷. Z kolei wzbudzające niekiedy spory stron munimenta dawały stronie czas na dotarcie do dokumentów istotnych z uwagi na toczące się postępowanie graniczne⁷⁸. W 1778 r. sąd podkomorski trocki odroczył postępowanie „dla zupełniejszego stron do sprawy przygotowania”⁷⁹. Poza dylacjami rzeczne akcesoria mogły obejmować także przydzielenie zastępcy procesowego⁸⁰.

Zasadniczym zadaniem podkomorzego było zapoznanie się z wszelkimi źródłami dowodowymi świadczącymi o prawach stron do ziemi. Zaliczały się do nich dokumenty, znaki graniczne, a także świadkowie⁸¹. Na początku głos zabierały jednak strony. Ich pierwsze stanowiska określano mianem produktów⁸², kolejne zaś nazywano replikami. Te ostatnie były poprzedzane przed wizje prowadzające się

⁷³ 1788 m. rugpjūčio 20 d. Vilniaus vaivadijos seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, s. 43.

⁷⁴ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F2-DC41-15, *List komornika trockiego Juniewiczza, 27 marca 1789 r.*, brak paginacji.

⁷⁵ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Registr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1778 r.*, k. 14v; rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Registr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1782 r.*, k. 44v; A. Korowicki, *Proces cywilny...*, s. 112–114.

⁷⁶ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Protokół condensationis*, k. 79; A. Korowicki, *Proces cywilny...*, s. 114.

⁷⁷ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Protokół condensationis*, k. 78v.

⁷⁸ Ibidem, k. 79; A. Korowicki, *Proces cywilny...*, s. 116–117.

⁷⁹ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Registr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1778 r.*, k. 9.

⁸⁰ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F8-2367, *Manifestacja chorążego upickiego Benedykta Karpia na Jana i Magdalenę Sakienów, 8 lipca 1780 r.*, k. 2. Po zabójstwie palestranta Tomasza Olechnowicza reprezentującego w postępowaniu przed sądem podkomorskim powoda Benedykta Karpia ten ostatni wniósł „o przydanie palestranta J[ego]m[ości] P[an]a Korabiewiczza komornika mińskiego na tychże sądach [podkomorskich – O.K.] przytomnego, żadnej strony do tych sądów wchodzącej interesami niezajętego”.

⁸¹ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 281–282 (IX, 2), 292–293 (IX, 12); O.W. Szczerbickij, *Sudy w bywszem...*, s. XVIII.

⁸² Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Registr spraw sądu podkomorskiego trockiego, 1778 r.*, k. 14v.

do oględzin dokonywanych w terenie⁸³ oraz inkwizycje. Stąd też jeszcze w XVIII wieku Tomasz Umiastowski pisał, że „po zakończonych produktach wizją duktów⁸⁴, granic dobroć gruntów, łąk, lasów podkomorzy uznawa⁸⁵. Poza nim w wizjach uczestniczył regent, który „czasu tych wizji i ukazywania przez strony duktów [...] wszystkie kontrowersje⁸⁶ stron notuje i na które znaki graniczne strony zgadzały się, dla informacji podkomorzego na osobnej notacji wyraża⁸⁷. Nie zawsze ustalenie przebiegu granicy przebiegało sprawnie. Niekiedy utrudniał je zalegający śnieg czy rozlewy wód⁸⁸. Z biegiem lat niszczały też lub były niszczone znaki graniczne⁸⁹. Po wizji przystępowano do przesłuchania świadków (inkwizycji, egzaminu)⁹⁰. Wbrew zasadzie prawdy materialnej III Statut litewski wykluczył z tego grona Żydów, stanowiąc, że świadkami mogą zostać „ludzie wiary chrześcijańskiej wszelkiego stanu”, którzy byliby dobrzy, cnotliwi, bogobojni i niepodejrzani. Wyjątkiem pozostawiali „dobrzy, cnotliwi i wiarygodni” Tatarzy. Ich bowiem do roli świadków w sporach granicznych dopuszczono⁹¹. Przeprowadzenie inkwizycji poprzedzało ułożenie wykazu pytań zwanych interrogatoriami⁹². Udzielone przez świadków odpowiedzi spisywał regent. W dalszej kolejności dochodziło do replik. W ich trakcie patroni przedstawiali stanowiska reprezentowanych przez siebie stron⁹³. Następnie sąd podkomorski udawał się na namowę (naradę)⁹⁴, by zdecydować o bliższości do dowodu. Stronę, której prawo do gruntu było bardziej przekonujące, znaki graniczne pewniejsze, a świadkowie wiarygodniejsi, dopuszczano do złożenia przysięgi wraz

⁸³ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F8-2367, *Manifestacja chorążego upickiego Benedykta Karpia na Jana i Magdalenę Sakienów, 8 lipca 1780 r.*, k. 1–2v; Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Protokół condensationis*, k. 77v.

⁸⁴ Tj. linii granicznej.

⁸⁵ T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 60.

⁸⁶ Tj. przeciwnie argumenty stron zaangażowanych w spór.

⁸⁷ T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 61.

⁸⁸ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F4-(A660)26045, *Ekscerpt z rejestru sądu podkomorskiego oszmiańskiego, 1750 r.*, k. 1. Do jednego z rejestrów wpisano adnotację o „duktach na błotach i miejscach niedostępnych” oraz wydane stronom polecenie, aby „mosty i kładzie dla tejże następującej wizji poczyniły”.

⁸⁹ I.I. Łappo, *Podkomorskiej sud...*, s. 376; S.M. Goldstein, *Polsko-litowska drierwnosti...*, s. 135.

⁹⁰ T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 62.

⁹¹ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 294 (IX, 14); H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, s. 197; I.I. Łappo, *Podkomorskiej sud...*, s. 375.

⁹² Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Protokół condensationis*, k. 79; A. Korowicki, *Proces cywilny...*, s. 128; T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 62.

⁹³ T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 62.

⁹⁴ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 1135, ap. 2, nr 73, *Dzielo własnoręczne moje odbywanych spraw w grodzie i ziem[stwie]...*, t. 1, k. 416v; *Konserwaty, 1726 r.* [w:] *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane*, t. 6: *Ab anno 1697 ad annum 1736*, Petersburg 1860, s. 237; T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 63.

z trzema świadkami. Odstępowano od niej tylko w przypadku niewskazania przez pozwanego jakichkolwiek dokumentów potwierdzających prawo do spornego gruntu, znaków granicznych oraz świadków⁹⁵.

Podejmowane w terenie czynności służyły określeniu prawidłowego przebiegu granicy oznaczanego za pomocą kopców i innych znaków granicznych⁹⁶. Rozstrzygnięcie zapadało w formie wyroku (dekretu)⁹⁷ zawierającego ustalenia dotyczące wyrządzonych szkód i krzywd, o czym podkomorzy informował sąd, który przekazał mu uprzednio sprawę. To ta jurysdykcja była bowiem zobowiązana przeprowadzić postępowanie egzekucyjne⁹⁸. Do spisanego przez regenta dekretu dołączano mapę ilustrującą rozgraniczenie spornych gruntów⁹⁹. Gdyby biorący udział w postępowaniu dwaj podkomorzy nie mogli dojść do porozumienia w przedmiocie rozstrzygnięcia sprawy, powinna ona trafić wraz z ich stanowiskiem do Trybunału litewskiego¹⁰⁰. Jeśli natomiast sprawę prowadził komornik, rola podkomorzego ograniczała się do kontrolowania prawidłowości podejmowanych przez niego czynności¹⁰¹. Według interpretacji jednego z przepisów III Statutu litewskiego (IV, 54)¹⁰² dokonanej przez Antoniego Jacka Klementta dekret sądu podkomorskiego powinien zostać stronom ogłoszony (promulgowany). Zapewne nie zawsze o tym jednak pamiętano, gdyż palestrant podał jednocześnie przykład ciwuna żmudzkiego, który „w całej sprawie granicznej uczyniwszy podział na dwie kategorie, czyli połowiny i odbywszy produkta, egzamina oraz wziąwszy do namowy i zdecydowawszy w pierwszej kategorii, [...] wyroku swego nie promulgował [...], któren postępek sprzeciwia się art.[ykułowi] 54 z r[ozdziału] 4 [III Statutu litewskiego – O.K.], bo ten artykuł za-

⁹⁵ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 349, ap. 1, nr 2, *Dekret podkomorski*, k. 72; *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 293 (IX, 12); T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 63; I.I. Łappo, *Podkomorskiy sud...*, s. 377; S.M. Goldstein, *Polsko-litowska drierwnosti...*, s. 130.

⁹⁶ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 281–282 (IX, 2); O.W. Szczerbickij, *Sudy w bywszem...*, s. XVIII.

⁹⁷ *O appellacjach, 1764 r.* [w:] *Volumina Legum...*, t. 7, s. 173; *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 281–282 (IX, 2); I.I. Łappo, *Podkomorskiy sud...*, s. 378.

⁹⁸ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 281–282 (IX, 2); O.W. Szczerbickij, *Sudy w bywszem...*, s. XVIII; *Podkomorzy* [w:] *Prawa z Statutu W. X. Litewskiego...*, s. 403–404.

⁹⁹ S.M. Goldstein, *Polsko-litowska drierwnosti...*, s. 128; T. Umiastowski, *Sądowy process...*, s. 64; 1788 m. rugpjūčio 20 d. Naugarduko vaivadijos seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaiškystės...*, s. 220. Sejmik nowogródzki podniósł w instrukcji z 1788 r., żeby wsparci przez asesorów podkomorzowie „porządkiem przez się jak najregularniej przemysłonym, dobra wszystkie wymierzali, kopcowali, mapy jedne *in fundo* [w majątku – O.K.] posesorów zostaw[o]w[ali], drugie w aktach ziem[skich] składali”.

¹⁰⁰ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 289 (IX, 8); S.M. Goldstein, *Polsko-litowska drierwnosti...*, s. 131.

¹⁰¹ A. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 187.

¹⁰² *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 179.

leca wyrok czynić i publikować, i sprzeciwia się ten kon.[stytucji] 1726 r[ok]u pod tytułem *Konserwaty*”¹⁰³.

Litewskie sądy podkomorskie orzekały na sesjach przedpołudniowej i popołudniowej¹⁰⁴, zwanej też poobiednią¹⁰⁵. W 1784 r. sejm postanowił o zniesieniu obrad poobiednich i pozostawieniu jednej sesji „na każdy dzień sądowy, to jest od godziny ósmej z rana do godziny pierwszej *inclusive*”¹⁰⁶ z południa”. Reforma objęła wszystkie jurysdykcje Wielkiego Księstwa Litewskiego z jednym wyjątkiem – sądów granicznych¹⁰⁷. W praktyce podkomorzowie rozpoczynali pracę we wczesnych godzinach porannych. Chociażby 25 września 1770 r. sąd podkomorski wilkomierski podjął ją o godzinie 8.00 rano¹⁰⁸. Wzorem innych sądów szlacheckich jurysdykcje podkomorskie nie sądziły w niedziele i święta¹⁰⁹.

Usiłując odciążyć sądy ziemskie i grodzkie, sejmik trocki zaproponował w 1776 r. zmianę zasad funkcjonowania jurysdykcji podkomorskich. Postulował mianowicie, „żeby ww[ielmożni] podkomorzowie w swoich w[ojewó]dztwach i powiatach w sprawach początkowych *pure* differencyjnych¹¹⁰, gdzie nie idzie kognicja sukcesji¹¹¹, kadencję sądów podkomorskich w mieście sądowym mogli mieć udeterminowaną z przepisaniem czasu i ciągu tej kadencji oraz z pozwoleniem sądenia takowych spraw, *in accessoriis*¹¹² koniecznej bytności na gruncie niewyciągających, w tym czasie według porządku i praw innym sądowym jurysdykcjom pozwalających”¹¹³. Przez kolejnych dwanaście lat nic się jednak w tym zakresie nie zmieniło, gdyż w 1788 r. szlachta wileńska domagała się, aby podkomorzy wraz z dołączonymi do niego asesorami „między dobrami ziemskimi, duchownymi, lennemi”¹¹⁴

¹⁰³ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 1135, ap. 2, nr 73, *Dzielo własnoręczne moje odbywanych spraw w grodzie i ziem[stwie]...*, t. 1, k. 416v; *Konserwaty*, 1726 r. [w:] *Volumina Legum...*, t. 6, s. 237. Konstytucja ta łączyła zakończenie sprawy z promulgacją dekretu.

¹⁰⁴ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Manifestacja*, 1781 r., k. 796.

¹⁰⁵ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F8-2367, *Manifestacja chorążego upickiego Benedykta Karpia na Jana i Magdalenę Sakienów*, 8 lipca 1780 r., k. 1v.

¹⁰⁶ Tj. włącznie.

¹⁰⁷ *Sessje sądowe*, 1784 r. [w:] *Volumina Legum*, t. 9, Kraków 1889, s. 21.

¹⁰⁸ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 73, ap. 1, nr 9, *Regestr sądu podkomorskiego wilkomierskiego*, 1770 r., k. 2.

¹⁰⁹ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Regestr spraw sądu podkomorskiego trockiego*, 1778 r., k. 14; rkps, f. 341, ap. 1, nr 7, *Regestr spraw sądu podkomorskiego trockiego*, 1782 r., k. 49.

¹¹⁰ Tj. czysto spornych.

¹¹¹ Tj. następstwa prawnego.

¹¹² Tj. w kwestiach pobocznych.

¹¹³ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 345, ap. 1, nr 2, *Instrukcja sejmiku trockiego*, Troki, 15 lipca 1776 r., k. 1321v.

¹¹⁴ Szerzej o lennach w Wielkim Księstwie Litewskim: Lenno [w:] Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1978, s. 139.

i królewszczynami w cyrkule własnym [...] mieli moc rozsądzenia sporów granicznych i akcji uczynkowych¹¹⁵ szczególnie tylko z dyferencji¹¹⁶ wynikłych, nie czekając z żadnego *subsellium*¹¹⁷ remisy¹¹⁸, lecz na to miejsce zimową porą sześć[io-] lub ośm[io] niedzielna kadencja ma być wyznaczona, na którą strony przed własnego podkomorzego i asesorów prosto pozywające się, wszystkie akcesoryja, aż do potrzeby rozpoczęcia duktów¹¹⁹, ułatwiły¹²⁰. Podobne propozycje wysunął w tym samym roku sejmik starodubowski. Również on proponował, aby podkomorzy „na pewny jeden termin do miasta stołecznego swego województwa albo powiatu zjechawszy, [...] z przypadającego porządkiem aktoratu komportacją dokumentów¹²¹ do granic służących uznał i termin wyjazdu na granicę wyznaczył, zatym oczewiście¹²² rozsądził”. Według szlachty przyspieszyłoby to rozstrzygnięcie sporów, zmniejszając zarazem ich koszty¹²³. Dwa lata później możliwości bezpośredniego kierowania spraw do wspieranego przez elekcyjnych asesorów sądu podkomorskiego dopominał się sejmik miński¹²⁴. W dążeniach do przyspieszenia rozpatrywania sporów granicznych badaj najdalej idący postulat sformułował w 1790 r. sejmik rzeczycki. Usiłował on bowiem wymóc na stanach sejmowych, „aby sąd nieustanny podkomorski w każdym województwie i powiecie był ustanowiony aż do ukończenia wszystkich spraw granicznych”¹²⁵.

Nie wszystkie postępowania przed sądami podkomorskimi miały spokojny przebieg. Chociażby w 1777 r. komornik lidzki Maciej Wiercieński wniósł manifestację na generała-adiutanta wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego Wawrzyńca Puttkamera (1726–1809) oraz jego palestranta Michała Borodiczca o to, że ten ostatni, „odstąpiwszy żaloby i rzeczy w zabranym głosie podczas aktu samych sądów agitujących się, jak najzłośliwszemi i najdotkliwszemi słowy ż[a]l[uja]cego d[e]l[ato]ra [...] kalumniował, weksował¹²⁶ i szkodliwie J[ego]m[ości] d[e]l[ato]ra lżył [...], czego

¹¹⁵ *Causae facti*.

¹¹⁶ Tj. różnicy zdań.

¹¹⁷ Tj. sądu.

¹¹⁸ Tj. odesłania sprawy.

¹¹⁹ Tj. wyznaczenia linii granicznej. Zob. S.M. Goldstein, *Polsko-litowska dźwignia...*, s. 128.

¹²⁰ 1788 m. rugpjūčio 20 d. Vilniaus vaivadijos seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigai- kštystės...*, s. 43.

¹²¹ Szerzej o komportacji dokumentów: A. Korowicki, *Proces cywilny...*, s. 113–115.

¹²² Tj. osobiście.

¹²³ 1788 m. rugpjūčio 18 d. Starodubo pavieta seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigai- kštystės...*, s. 191.

¹²⁴ 1790 m. lapkričio 21 d. Minsko vaivadijos seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigai- kštystės...*, s. 332–333.

¹²⁵ 1790 m. lapkričio 19 d. Rečycos pavieta seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigai- kštystės...*, s. 364.

¹²⁶ Tj. obrażał.

obżałowany Puttkamer aktor¹²⁷ będąc przytomny nie tylko, że tego palestrantowi swemu nie perswadował, ale owszem z tego cieszył się i naigrywał się¹²⁸. Znieważenie nie pozostawało najpoważniejszym z przestępstw oddziałujących na tok postępowań toczących się przed sądami podkomorskimi. W 1780 r. doszło do zabójstwa palestranta Tomasza Olechnowicza. Czynu tego mieli się dopuścić Jan i Magdalena Sakienowie w jednym z dworów, do którego ów palestrant, reprezentujący przed sądem podkomorskim powoda chorążego upickiego Benedykta Karpia (1734–1805)¹²⁹, udał się 6 lipca 1780 r., „po odwołaniu dnia piątego *Julii*¹³⁰ sądów podkomorskich poobiednich”. Przestępstwo to mogło wpłynąć na wynik przerwane go procesu, co podniósł uczestniczący w nim powód, „nie mając [...] innego do odbywania replik¹³¹ palestranta, a przez to mogąc doświadczyć upadku i uszkodzenia w swej sprawie”¹³².

Gdyby to sam podkomorzy występował w charakterze strony sporu granicznego, jego rozstrzygnięcie powierzano dwóm urzędnikom sądu ziemskiego. Byli to w większości przypadków sędzia i podsądek. Termin ich wyjazdu na sporny grunt pozostawał zawity. Zaistnienie przeszkody w postaci pokrywy śnieżnej oznaczało jednak konieczność przełożenia czynności procesowych na bardziej dogodny moment¹³³.

Najwyraźniej koszty procesów granicznych pozostawały w ocenie szlachty wysokie, gdyż ich obniżenie przedstawiano w dziewiątej dekadzie XVIII wieku jako jedną z najważniejszych przyczyn uzasadniających zmiany organizacji sądów podkomorskich. Wspominał o nich w 1788 r. sejmik wileński¹³⁴, a szlachta starodubowska stwierdziła już wprost, że „sądy podkomorskie daleko obywatela majątek interesują i znaczne ekspensa¹³⁵ przynoszą”, po czym dodała, że te w przeszłości „nad zamiar rzeczy praktykowane były”¹³⁶. Z kolei sejmik miński domagał się w 1790 r., aby złożony z podkomorzego i asesorów sąd był zobowiązany „w[e] własnym woje-

¹²⁷ Tj. powód.

¹²⁸ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Manifestacja komornika ludzkiego Macieja Wiercieńskiego na generała-adiutanta wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego Wawrzyńca Puttkamera oraz na palestranta Michała Borodzicza, 1777 r.*, k. 729.

¹²⁹ Benedykt Karp (Karpp) [w:] *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2, s. 458.

¹³⁰ Tj. lipca.

¹³¹ Do zabójstwa doszło po wysłuchaniu pierwszych stanowisk stron (produktów) i dokonaniu oględzin na miejscu sporu granicznego (wizji).

¹³² Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps, sygn. F8-2367, *Manifestacja chorążego upickiego Benedykta Karpia na Jana i Magdalenę Sakienów, 8 lipca 1780 r.*, k. 1–2v.

¹³³ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 291–292 (IX, 11).

¹³⁴ 1788 m. rugpjūčio 20 d. Vilniaus vaivadijos seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštystės...*, s. 43.

¹³⁵ Tj. wydatki.

¹³⁶ 1788 m. rugpjūčio 18 d. Starodubo pavieta seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštystės...*, s. 191.

wództwie, swoim kosztem, nie żądając od stron opłat i prócz opłaty podkomorzemu prawem ustanowić się mającej, akt kondescencji¹³⁷ odbywać¹³⁸.

Już *Ordynacja trybunalska* z 1581 r. przewidywała, że właściwość funkcjonalna Sądu Głównego będzie obejmowała „wszystkie sprawy za appellacjami odesłane z sądów [...] podkomorskich”¹³⁹. Możliwość wniesienia apelacji istniała również w przypadkach sądenia sprawy w pierwszej instancji przez dwóch podkomorzych¹⁴⁰, zastępującego podkomorzego komornika¹⁴¹, a także dwóch urzędników sądu ziemskiego¹⁴². Gdyby jednak rozstrzygnięcie wydał jeden z ciwunów żmudzkich, apelację miał rozpatrywać tamtejszy starosta albo kasztelan¹⁴³. Określoną przez III Statut litewski przyczyną odwoławczą było orzeczenie podkomorzego „nie według prawa”. Uprawnienie do wniesienia apelacji przysługiwało każdej ze stron¹⁴⁴. Stąd też jedno z XVIII-wiecznych opracowań stanowiło: „podkomorzego dekretem kto się nie kontentuje, wolno mu appellować do Trybunału”¹⁴⁵. Skierowanie środka odwoławczego „bez przyczyny słusznej” wiązało się z konsekwencjami w postaci kary pieniężnej¹⁴⁶. Apelację mógł zostać objęty zarówno cały dekret, jak i jego część. W tym ostatnim przypadku postanowienia niezaskarżone stawały się ostateczne¹⁴⁷.

W praktyce apelacje wnoszono zarówno *in scriptis*¹⁴⁸, jak i „słownie”¹⁴⁹. W zawierającej odniesienia do III Statutu litewskiego konstytucji *O appellacjach* z 1764 r. wyraźnie podkreślono, że w drodze apelacji można było odwoływać się wyłącznie od dekretów pryncypalnych (stanowczych, rozstrzygających spory co do istoty).

¹³⁷ Sprowadzał się do wyjazdu sądu na sporny grunt.

¹³⁸ 1790 m. lapkričio 21 d. Minsko vaivadijos seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigai-kštystės...*, s. 332–333.

¹³⁹ *Co sądzić mają* [w:] *Trybunał obywatelom Wielkiego Xięstwa Litewskiego na seymie warszawskim dany roku tysiąc pięćset ośmdziesiątego pierwszego*, Wilno 1744, s. 9; A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo...*, s. 91; Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, rkps, sygn. 1988, *Spraw rozłączenie do sądów przyzwoitych*, k. 38. Rozpatrywaniem apelacji od wyroków sądu podkomorskiego inflanckiego zajmował się sąd asesorski koronny. Inflanty nie były jednak częścią Wielkiego Xięstwa Litewskiego, lecz stanowiły polsko-litewskie kondominium.

¹⁴⁰ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 289 (IX, 8).

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 290–291 (IX, 10).

¹⁴² *Ibidem*, s. 292 (IX, 11).

¹⁴³ *Activitas ciwunów Xięstwa Żmudzkiego, 1764 r.* [w:] *Volumina Legum...*, t. 7, s. 181; *Wstęp* [w:] *Urzędnicy Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3, s. 35.

¹⁴⁴ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 287–288 (IX, 7).

¹⁴⁵ *Podkomorzego dekretem...* [w:] *Prawa z Statutu W. X. Litewskiego...*, s. 406.

¹⁴⁶ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, s. 287–288 (IX, 7).

¹⁴⁷ *O appellacjach, 1764 r.* [w:] *Volumina Legum...*, t. 7, s. 173. Konstytucja *expressis verbis* stanowiła, że regulacje te odnoszą się do apelacji od wyroków sądów pierwszej instancji (*a minoribus subselliis*), „jako też od sądów podkomorskich”.

¹⁴⁸ Tj. na piśmie.

¹⁴⁹ Tj. ustnie. Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Protokół condescensionis*, k. 79v.

Zaskarżeniu na tej drodze nie podlegały zatem wyroki akcesoryjne¹⁵⁰. Nie było to postanowienie nowe, gdyż we wciąż przywoływanej w drugiej połowie XVIII wieku konstytucji *O apellacjach* z 1670 r. postanowiono, że „od sądu podkomorskiego *a definitiva sententia*¹⁵¹ ma iść apellacja”¹⁵². Mimo to w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego podejmowano próby zaskarżenia dekretów akcesoryjnych. Chociażby w 1773 r. sąd podkomorski trocki odnotował, że patron Antoni Miedzichowski usiłował w imieniu swych mocodawców wnieść apelację do Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego od jednego z dekretów podkomorskich, wobec czego zaprotestował palestrant strony przeciwnej Stefan Kuściński i „allegując¹⁵³ konstytucję tysięcy siedemset sześćdziesiąt[ego] czwartego roku¹⁵⁴, takowej apellacji, jako *ab accessorio*¹⁵⁵ uroszczonej, uchylenia *exposcebat*¹⁵⁶”. Sąd podkomorski zgodził się z tym stanowiskiem, uchylając „Panów Świrskich apellację jako *ab accessorio* uroszczoną”¹⁵⁷.

Przynajmniej część litewskiej szlachty upatrywała możliwości przyspieszenia procesów granicznych dzięki rezygnacji z instytucji apelacji. W 1788 r. sejmik starodubowski domagał się wprost, aby podkomorzy wraz z przydzielonymi sobie asesorami rozstrzygali tego rodzaju sprawy ostatecznie, „żadnej już nie dopuszczając apelacji”¹⁵⁸. Zupełnie inną propozycję przedstawił natomiast w 1790 r. sejmik trocki. Zgodnie z zaproponowanym w instrukcji pomysłem sąd ziemski nie kierowałby sprawy o rozgraniczenie dóbr do podkomorzego, lecz do komornika. Ten zaś po wydaniu obwieszczenia udawałby się wzorem swego zwierzchnika na sporny grunt w celu ustalenia właściwego przebiegu granicy i „jeżeli strony kontynuować się nie będą, dekret swój stronom wyda, kopce usypie i akt dzieła swego [...] do ksiąg podkom[orskich] wniesie”. Rozpatrzeniem apelacji od takiego wyroku miałby się zajmować nie Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego, lecz sąd podkomorski, a ściślej podkomorzy, który „wraz z dwoma asesorami [...], po wydaniu obwieszczenia na miejsce dyferencyjne¹⁵⁹ zjechać i [...] sprawę bez żadnych apelacji

¹⁵⁰ *O apellacjach*, 1764 r. [w:] *Volumina Legum...*, t. 7, s. 173.

¹⁵¹ Tj. od stanowczego (pryncypalnego, dotyczącego istoty sporu) wyroku.

¹⁵² *O apellacjach*, 1670 r. [w:] *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego*, t. 5: *Ab anno 1669 ad annum 1697*, Petersburg 1860, s. 34; Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 1135, ap. 2, nr 73, *Dzielo własnoręczne moje odbywanych spraw w grodzie i ziem[stwie]...*, t. 1, k. 622.

¹⁵³ Tj. powołując się na.

¹⁵⁴ Zapewne miał na myśli konstytucję: *O apellacjach*, 1764 r. [w:] *Volumina Legum...*, t. 7, s. 173.

¹⁵⁵ Tj. od rozstrzygnięcia akcesoryjnego.

¹⁵⁶ Tj. domagał się.

¹⁵⁷ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 341, ap. 1, nr 1, *Dekret sądu podkomorskiego trockiego*, 16 października 1773 r., k. 94.

¹⁵⁸ 1788 m. rugpjūčio 18 d. Starodubo pavieta seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, s. 191.

¹⁵⁹ Tj. sporne.

ukończyć mocen będzie". W ten sposób z postępowania odwoławczego zostałby wyeliminowany Sąd Główny¹⁶⁰. Ostatecznie żadna z powyższych propozycji nie została zrealizowana.

Wprowadzone w 1565 r.¹⁶¹ na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego sądy podkomorskie funkcjonowały niemal nieprzerwanie¹⁶² aż do zastąpienia ich przez utworzone w 1791 r. powiatowe komisje graniczne¹⁶³. Przebieg procesów odbywających się przed jurysdykcjami podkomorskimi istotnie odbiegał od tego właściwego ziemstvom czy grodom. Przede wszystkim nie orzekały one w swojej siedzibie. Specyfika poddawanych pod osąd podkomorzich sporów łączyła się bowiem z koniecznością wyjazdów na sporne (pienne) grunty. To na nich przeprowadzano czynności procesowe zmierzające do wydania wyroku. Ich wszczęcie nie było natomiast możliwe bez uprzedniego odesłania sprawy przez sąd ziemski, grodzki albo Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podkomorzowie nie przeprowadzali też postępowań egzekucyjnych. W żaden sposób nie umniejszało to jednak ich roli w systemie szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości polsko-litewskiej Rzeczypospolitej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, f. 73 (Ukmergės pakamario teismas), ap. 1, nr 9, 11; f. 341 (Trakų pakamario teismas), ap. 1, nr 1, 7; f. 345 (Trakų pilies teismas), ap. 1, nr 2; f. 349 (Upytės pakamario teismas), ap. 1, nr 2; f. 1135 (Vilniaus mokslo bičiulių draugija), ap. 2, nr 73.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, sygn. 458.

Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. F2-DC41-15; F4-(A660)26045; F5-A40-7887; F8-2367.

Źródła drukowane

Korowicki A., *Proces cywilny litewski*, Wilno 1826.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790), oprac. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.

¹⁶⁰ 1790 m. lapkričio 16 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, s. 106–107.

¹⁶¹ I.I. Łappo, *Podkomorskiej sud...*, s. 349–350.

¹⁶² Najdłuższe przerwy były związane z okresami bezkrólewia.

¹⁶³ *Rozgraniczenie normalne w Wielkim Księstwie Litewskim* [w:] *Volumina Legum*, t. 9, s. 346–361. Elekcje komisarzy granicznych przeprowadzono w poszczególnych powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego na początku 1792 r.

- Prawa z Statutu W. X. Litewskiego y konstytucyi, dla wygody pilnujących z urzędu albo potrzeby sądów y dla innych obywatelów koronnych y litewskich wiadomości porządkie podług alfabetu zebrane, a ile w processa prawne wchodzących o pretensye wszelakie*, Warszawa 1783.
- Skrzetuski W., *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. 2, Warszawa 1787.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Naprzod, za Naiśniejszego Hospodara Krola Jego Mosci Zygmunta III w Krakowie w Roku 1588. Drugi raz w Wilnie, w Roku 1619. z pokazaniem zgody y różnice Statutów Koronnych y W.[ielkiego] X.[ięstwa] L.[itewskiego]. Trzeci raz, za Naiśniejszego K.[róla] J.[ego] M.[ości] Władysława IV. w Warszawie, w Roku 1648, z przydaniem Konstytucyi od Roku 1550. do 1647. Czwarty raz, za Naiśniejszego Krola Jego Mosci Jana Trzeciego w Wilnie w Roku 1698. Z przyłożeniem pod Artykuły Konstytucyi Seymowych od Seymu Roku 1550. aż do Seymu Roku 1690. Oboyu Narodom służących, (Textu samego niwczym nie naruszając) Teraz zaś piąty raz, za szczęśliwie panującego Naiśniejszego Krola Jego Mosci Augusta Trzeciego przedrukowany*, Wilno 1744.
- Trybunał obywatelom Wielkiego Xięstwa Litewskiego na seymie warszawskim dany roku tysiąc pięćset ośmdziesiątego pierwszego*, Wilno 1744.
- Umiastowski T., *Sądowy process czyli sposób prawowania się w Trybunale i we wszystkich subse-liach W. Xięstwa Litew. Poprawiony i znacznie pomnożony przydatkiem supplementu, w którym się zawiera Zbiór Konst. Novellae Legis od początku Panowania Nayiaśn. Stanisława Augusta, do ostatn. Seymu 1780. tudzież Series Marszałków W. Trbłu Gł. W. X. L. z wyrażeniem znacz-niejszych niektórych przypadków do Trybunałów stosujących się*, Grodno 1782.
- Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane*, t. 5: *Ab anno 1669 ad annum 1697*, Petersburg 1860.
- Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane*; t. 6: *Ab anno 1697 ad annum 1736*, Petersburg 1860.
- Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane*, t. 7: *Ab anno 1764 ad annum 1768*, nakładem i drukiem J. Ohryzki, Petersburg 1860.
- Volumina Legum*, t. 9, Kraków 1889.

Opracowania

- Downar-Zapolski M., *Istoriya Bielorusсии*, Minsk 2005.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1978.
- Liubawskij M.K., *Oczerk istorii litowsko-russkago gosudarstva do liublinskoj unii wkliuczitielno*, Moskwa 1910.
- Liubawskij M.K., *Politicheskij stroj Polshi poslie liublinskoj unii. Lekcii czitannyja w moskowskom uniwersitietie w 1899–1900 ak. godu*, Moskwa 1901.
- Łappo I.I., *Podkomorskij sud w Wielikom Kniażestwie Litowskom w konce XVI i naczale XVII wieka*, „Żurnal Ministerstwa Narodnago Proswieszczenija” 1899, nr 13, s. 341–403.
- Martinowicz M.W., *Wielikoje Kniażestwo Litowskoje, Russkoje i Žemajtskoje. Ot priedposylok k sozdaniju do Liublinskoj unii 1569 goda*, Minsk 2014.
- Glabisz G., *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022.

- Goldstein S.M., *Polsko-litowska diawnoŝti. Lekcii čitannija w Impieratorskom Archieologiczskom Institutie, Sankt-Peterburg* 1913.
- Kiaupa Z., *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733-1795 m.)*, t. 7, cz. 2, Vilnius 2018.
- Leśnodorski B., *Dzielo Sejmu Czteroletniego (1788–1792). Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1951.
- Radaman A., *Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogródzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632* [w:] U. Augustyniak, A. Zakrzewski (red.), *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku: materiały XVIII konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 22–23 września 2009 roku*, Warszawa 2010.
- Stankevič A., *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018.
- Szczepankowska I., *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. I: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004.
- Szczerbickij O.W., *Sudy w bywszem Wielikom Kniażestwie Litowskom*, Wilna 1912.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2: *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszcanki, red. A. Rachuba, Warszawa 2009.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, red. A. Rachuba, Warszawa 2015.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, W. Hałubowicz, P.P. Romaniuk, red. H. Lulewicz, Warszawa 2018.
- Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3: *Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008.
- Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885.
- Zakrzewski A., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013.

THE COURSE OF PROCEEDINGS BEFORE THE SUB-CHAMBERLAIN'S COURTS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA (1764–1791)

Abstract

The course of proceedings before the sub-chamber courts of the Grand Duchy of Lithuania differed significantly from that of other first instance jurisdictions (courts) of the nobility. The chamberlain issued summonses only after a case had been referred to him by the land courts, town courts, or the Court of the Grand Duchy of Lithuania, and then informed the parties to the proceedings of the date of departure to the disputed land. At least some of the proceedings were conducted in the open, although the vice-chamberlains sometimes used courtrooms or wooden structures erected by the parties. The correct course of the boundary in question was determined after hearing the arguments of the parties, reviewing the documents confirming the rights to the land, inspecting the boundary markers and questioning witnesses. These activities did not always proceed smoothly. The decision was made in the

form of a judgment, which was subject to appeal. It was issued by the chamberlain or his deputy (bailiff) and recorded by the chamberlain's regent. Not all proceedings before the chamberlain's courts were peaceful. There were also frequent complaints about their high costs.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, Grand Duchy of Lithuania, sub-chamberlains courts, first instance courts of nobility, Tribunal of Grand Duchy of Lithuania